

איכות הסביבה / הרב זמיר כהן, מתוך הספר "מפתחות"

דמיינו לרגע את אחת הערים הגדולות בארץ, תל אביב למשל, מלאה מרחבים ירוקים, ובה לכל כמה בניינים יש גינת ירק ושעשועים. בכל בניין מתגוררים שישה דיירים לכל היותר, וגבולות העיר הם מרחוב אלנבי עד לווינסקי בלבד... נשמע הזוי? זוהי בדיוק הדרכת התורה כיצד לבנות עיר. הרב זמיר כהן מארגון הידברות במאמר מרתק ומיוחד על חשיבות האוויר והאווירה

מבין המוני יצורי הבריאה, המין האנושי הוא היחיד אשר נברא בצלם אלוקים. כלומר, דומה לאלוהים ביכולותיו. כל בעלי החיים מוגבלים ביכולתם לבנות ולהרוס, ואילו האדם יכול להשמיד את העולם בו הוא חי באמצעות פצצות אטום, לכרות יערות עד, וליצור חור בשכבת האוזון. אמנם היה ביד הבורא לברוא את האדם כרובוט הפועל על פי חוקיות טובה ומועילה לעצמו ולסביבה, אולם הוא רצה להעניק לו את כח הבחירה, על אף הסכנה שבו לעולם ולאדם עצמו. מטרתו שהאדם יבנה בעצמו את עולמו הרוחני באמצעות התמודדות עם יצרים ועמידה בניסיונות. הבורא, החפץ בעולם מתוקן ונאה, מבלי שיבוא אי-מי ויקלקלו, הורה לאדם לשמור על בריאתו הנפלאה כפי שבראה. הוראה זו הינה אחת מאבני היסוד ביהדות, ומדברי חז"ל עולה כי היא ההוראה הראשונה שקיבל אדם הראשון מיד לאחר בריאתו. כתוב במדרש: "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו, ראה מעשי כמה נאים ומתוקנים הם. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל, אין מי שיתקן אחריו". כלומר, הקב"ה מגלה לאדם שהוא יצר את הבריאה עם מנגנון פנימי טבעי המתקן ומחזיר לאיזון כל הרס טבעי, הנגרם מבעלי חיים טורפים, סופות וכדומה. אולם, הוא מבהיר לו, שבדומה אליו גם לו יש את כוח הבחירה, ופעולותיו הנובעות מבחירותיו, אינן שייכות למנגנון הטבעי של הבריאה. לפיכך, אם יקלקל אין מי שיתקן אחריו. על כן הוא מצווה אותו – "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי!"

נמצא שחובת השמירה על איכות הסביבה אינה עניין רק לבעלי רגישות לסביבה, כארגוני הירוקים בזמננו, אלא חובה מוחלטת המוטלת על כל אחד מאיתנו לעשות כל שביכולתנו על מנת לשמור על עולם מתוקן, נאה ונקי מכל זיהום. בניגוד לתחושה המקובלת כי עיסוקה של היהדות מתמקד אך ורק בהוראות רוחניות גבוהות, המעיין בספרות התורנית מגלה כי ההלכה היהודית הקדימה באלפי שנים את הוגי הרעיונות הנעלים לשמירת איכות הסביבה, כגון הרחקת מפגעים אקולוגיים ושמירה על מרחבים ירוקים באזורי מגורים. בהיות הבריאה יצירתו הנפלאה של הבורא, אנו מצווים לשמור עליה. בנוסף, אם אדם מתגורר במקום בו איכות הסביבה ירודה, יקשה עליו להגיע לרמה רוחנית רצויה.

מרחבים ירוקים

בטרם כניסתם לארץ נצטוו עם ישראל ליחד ארבעים ושמונה ערים לבני שבט לוי, אשר אינם נוחלי נחלה בארץ ישראל ככל השבטים, וזמנם מוקדש למען כלל ישראל לדעת את חוקי התורה ולהשיב לכל פונה. עם הציווי על מתן הערים ללוויים, ניתנה הדרכה כיצד צריכה להיראות עיר בישראל. הנה לשון ההוראה למשה: "צו את בני ישראל ונתנו ללוויים מנחלת אֶחָזְתֶם עָרִים לְשִׁבְתְּ וּמִגְרָשׁ לְעָרִים סְבִיבֹתֵיהֶם". כלומר, מלבד העיר המיועדת למגורים, יש ליחד שטח פנוי סביב העיר. בהמשך מפרטת התורה כי המגרש סביב יהיה ברוחב אלף אמה וסביבו טבעת נוספת ברוחב אלף אמה: "מִקִּיר הָעִיר וְחוּצָהּ אֶלְף אַמָּה סְבִיב: וּמִדָּתָם מִחוּץ לְעִיר וְכו' אֶלְפִים בְּאֶמָה". בביאורו לתורה, מסכם רש"י את דברי חז"ל בתלמוד אודות מטרתם של שטחים אלו: "מגורש, רווח, מקום חלק חוץ לעיר סביב, להיות לנוי לעיר. ואין רשאים לבנות שם בית, ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זרעה. אלף הפנימיים למגרש, והחיצוניים לשדות וכרמים".

יש לזכור כי הערים המדוברות היו ערים קטנות הדומות בגודלן לשכונה או למספר שכונות בערים הנבנות כיום, (כפי שהתברר מתוך החפירות הארכיאולוגיות בדבר גדלי הערים שהיה מקובל לבנות בתקופת הכניסה לארץ ישראל), ובכל זאת נדרשו ישראל ליחד שטחים אלו סביב העיר. הרי לנו תרשים של תכנון העיר האידיאלית על פי התורה: בתי מגורים במרכז, טבעת חלקה ברוחב אלף אמה סביב העיר לנוי, וטבעת נוספת של שדות וכרמים ברוחב אלף אמה

סביב טבעת זו. האיסור ההלכתי לבנות בתחומי הטבעת הפנימית התוחמת את העיר, מונע לחלוטין את האפשרות שהשטח העירוני יתפשט באורח בלתי מבוקר, מתוך אי עמידה בפיתוי התרחבות הבניה העירונית, על חשבון איכות הסביבה.

אין ספק כי בני אדם שחיו בעיר הבנויה בדרך זו היו מחוברים תמיד לטבע. הם נשמו אוויר נקי, והנוף הנשקף לגד עיניהם סייע להם להיות מאוזנים, נינוחים ושלוים יותר. זאת בניגוד לתקופתנו, בה אנשים חיים בערים גדולות למשך פרקי זמן ארוכים של חודשים עד שנים בקופסאות בטון ורכבי מתכת, ועיניהם קולטות בעיקר רצפת אספלט במקום אדמת טבע. אין ספק כי לצורת חיים בלתי טבעית זו יש חלק נכבד בריבוי חולי החרדות והפחדים בזמננו. לפיכך, חובה מוטלת על מתכנני הערים הגדולות לתכנן את שכונות העיר עם שטחים נרחבים של מה שקיבל בזמננו את הכינוי "ריאות ירוקות".

יצוין כי בעולם הלא-יהודי, רק בשנת 1898 הגה האנגלי אבנעזר האוורד (Ebenezer Howard) את הרעיון לתכנן מראש עיר ששטחה יהיה מוגבל בגודלו, ואשר תהיה מוקפת במרחב ירוק. בפועל, העיר הראשונה שהוקמה בעידן המודרני על פי המודל המהפכני של האוורד הייתה לצ'וורת' (Letchworth) ובעקבותיה נבנו עוד ערים רבות. איש לא העלה אז בדעתו כי מודל משופר יותר קיים בתורת ישראל מזה אלפי שנים, והוא מעוגן בהלכה היהודית. מי יודע... יתכן שהאוורד עצמו שאב את המודל הנפלא שלו מספר הספרים עתיק היומין המצוי בכל בית – התנ"ך.

הרחקת מפגעים סביבתיים

ההלכה היהודית בת אלפי השנים, רוויה בפרטי דינים רבים שהבסיס לכולם הוא הדרישה המוחלטת מכל אדם לגלות רגישות מרבית לסביבתו, הן באשר לשכניו והן באשר לכלל הציבור. דינים אלה מתייחסים הן למפגעים תברואתיים כעשן, אבק, ריח רע, מניעת אור, אוויר וכדומה, והן למפגעים חברתיים כהיזק ראייה וכדומה. נציג בזה אחדים מהם. ב'שולחן ערוך' נפסק על פי התלמוד כי על כל אדם להרחיק מביתו כל דבר הגורם הפרעה לשכניו, אלא אם כן קיבל את רשותם לכך. אולם, קיימים ארבע סוגי מפגעים בהם גם אם הסכים השכן תחילה, רשאי הוא לחזור בו ולמחות נגדם: עשן, אבק, ריח רע ורטט הנוצר כתוצאה משימוש במיכשור המרעיד את האדמה. מפגעים אלה נחשבים מציקים מאד, והגורם להם מחוייב לסלקם, אף אם קיבל תחילה את רשות שכניו לצורכי פרנסתו וכדומה. מדברי התלמוד אף עולה שהדבר נידון בכל אדם כפי מה שהוא, ואם קיימת אצלו רגישות מיוחדת, על בית הדין לחייב את שכנו להתחשב בו. כלשון הרא"ש: "מכאן משמע שכל דבר שידוע שאין המערער יכול לסובלו, אף על פי ששאר בני אדם סובלין אותו, אין לו חזקה כנגד המערער הזה". הריב"ש קובע בתשובה לשאלה, כי גם אם סילוק המפגע כרוך בהוצאות רבות, חייב הוא בכך, לפי ש"אין לאדם רשות למנוע נזק ממון מעצמו על ידי גרימת נזק לחברו".

גם היזק ראייה נחשב בהלכה למפגע. לכן, על בית אשר אחד מכתליו ללא חלון, והוא סמוך לחצר אדם אחר, נאמר בהלכה: "לא יפתח אדם חלון לחצר חברו. אפילו אחד מהשותפים בחצר, שביקש לפתוח חלון לחצר, מעכב עליו שותפו מפני שמסתכל ממנו. ואם פתח, יסתום. ואם נתנו לו השותפים בחצר רשות לפתוח חלון או פתח, רשאי. והוא שלא יפתח פתח כנגד פתח, וחלון כנגד חלון [שעל זה בודאי לא נתנו לו רשות שיראה את המתרחש בביתם]. אבל פתח אדם לרשות הרבים פתח כנגד פתח וחלון כנגד חלון, אם אינם גבוהים ארבע אמות, מפני שאומר לו הריני כאחד מבני רשות הרבים שרואים אותך [אבל אם גבוהים ארבע אמות, בני רשות הרבים אינם יכולים לראות, ואילו הוא שפתח כנגד חלון חברו בגובה זה, רואה]. ואף על פי כן, לא יפתח אדם חנות כנגד פתח או חלון חברו, מפני שזה היזק קבוע תמיד. שבני רשות הרבים עוברים ושבים ואינם מביטים בו תמיד, וזה יושב בחנותו כל היום ומביט בפתח או בחלון חברו".

אם באדם הפרטי דורשת ההלכה היהודית מכל השכנים להתחשב בו ולהישמר מכל מפגע העלול להזיק לו, על אחת כמה וכמה באשר לציבור הכללי, העירוני והכלל עולמי.

במשנה, שנכתבה לפני כאלפיים שנה, נאמרה ההלכה: "מרחיקין את הנבלות מן העיר חמישים אמה". כלומר, אדם המגדל בעלי חיים אשר אחד מהם מת והוא מבקש להיפטר מגוייתו, אל לו לנקוט בפתרון הקל ולהשליכו בחשכת הלילה אל הרחוב הסמוך, כמנהג הנפוץ בערים רבות בעולם. מוטלת עליו החובה ליטול את הפגר ולהוציאו מן העיר. לא זו בלבד, הוא חייב להמשיך ולהרחיקו מן העיר עוד חמישים אמה, על מנת למנוע מתושבי העיר כל חשש של מפגע תברואתי. מפליא לראות בהלכה היהודית כי כל טינוף הסביבה, ואפילו מדובר רק ביצירת בוץ ברשות הרבים, נאסר. לפיכך, חל איסור על הוצאת מי השטיפה אל הרחוב (שלא היה סלול בזמנם) מלבד בימים גשומים.

על פי ההלכה, גם בעלי מפעלי תעשייה המפיצים ריח רע אינם רשאים להקים את מפעליהם אלא מחוץ לעיר, במקום ובמרחק המבטיח כי הריח לא יגיע לעיר. על מפעל לעיבוד עורות, "בורסקי" בלשון חז"ל, אומרת המשנה כי יש להרחיקו מן העיר חמישים אמה, ואין להקימו אלא במזרח העיר. לפי שרק הרוח המזרחית המצויה, יכולה להבטיח את אי הגעת הריח הרע לעיר.

עוד מבואר שם במשנה שכל בית מלאכה המפיץ סביבו פסולת תעשייתית, אפילו היא דקה ולא מזיקה, כגון מוץ התבואה העף עם הרוח בעת זריית גרגרי החיטה, חייב להיות מחוץ לעיר במרחק המבטיח שהפסולת לא תגיע למקום הישוב בכמות שיש בה כדי לגרום חוסר נוחות. לכן, אומרת המשנה: "מרחיקין גורן [מקום איסוף זריית התבואה] קבוע מן העיר חמישים אמה. לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמישים אמה לכל רוח".

ההלכה היהודית הכירה בצורך הציבורי באור ובאוויר עוד דורות רבים לפני העידן המודרני, ואסרה על הפרט לצמצם את האור והאוויר של דיירי הרחוב ללא רשותם. כך נפסק בהלכה, כי אף על פי שדייר הגר בקומה גבוהה רשאי להוציא בליטה מביתו אם היא בגובה שאינו מזיק להילוכם של בני רשות הרבים, אדם שיש לו שני בתים משני צידי המבוי (רחוב, סמטה), והוא רוצה לבנות גשר בין שניהם על מנת לעבור מזה לזה, "אינו יכול לעשות גשר מבית לבית, [לפי] שמאפיל על בני רשות הרבים או בני המבוי".

גם לבניה מרווחת ולתרומת הצמחייה העירונית לאוויר הצח ישנה השלכה הלכתית. במשנה מבואר שהנושא אשה על דעת לגור במקום מסוים, אינו יכול לדרוש ממנה לעבור מעיר לכרך (עיר גדולה) ולא מכרך לעיר. בתלמוד שואלים חז"ל על המשנה, הרי הדבר מובן שאינו יכול לדרוש ממנה לעבור מכרך לעיר, משום שבכרך זמין ומצוי כל הנדרש למשפחה ואילו בעיר הקטנה לא כל דבר מצוי, אבל מדוע אינו יכול לשפר את אזור המגורים על ידי מעבר מעיר לכרך? ומשיבים: "משום ששיבת הכרכים קשה". כלומר, המגורים בכרכים קשים לגוף ואינם בריאים. פירש רש"י שם שזהו משום חוסר האוויר הנגרם כתוצאה מצפיפות הבתים בכרך, כנגד האוויר האיכותי שבעיר הקטנה עתירת הצמחייה והמרווחת בבניה. הנה לשונו: "שיבת כרכים קשה: שהכל מתישבים שם ודוחקים ומקרבים הבתים זו לזו ואין שם אוויר, אבל בעיר יש גינות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירים יפה".

עוד יש לציין כי ההלכה דורשת מהפרט לדאוג לרווחת הכלל, גם כאשר מדובר בהקרבה מסוימת. זאת יש ללמוד מדברי המשנה "אילן שהוא נוטה לרשות הרבים, קוצץ כדי שיהא גמל עובר ורוכבו". כלי התחבורה הגבוה ביותר בזמנם היה הגמל, וההלכה היא שאין בעל האילן יכול לדרוש מרוכבי הגמלים להתכופף בעת מעברם מתחת ענפי אילנו הנוטים לרחוב. עליו להסיר את המפגע ולאפשר מעבר נח לבני רשות הרבים. עקרון זה מהווה יסוד הלכתי למצבים רבים. יחד עם זאת, יש להדגיש שאין לדמות מקרה למקרה באופן שרירותי ולפסוק הלכות על פי המובא כאן. יש להפנות כל שאלה לדיין תורני הבקי בדיני ממונות, אשר ידון ויבחן כל מקרה לגופו.

מינעת זיהום הסביבה – חובה הלכתית

למרבה הצער, מצוי כיום ששיקולים ואינטרסים פוליטיים גוברים לא פעם על טובת הכלל בשמירת איכות הסביבה. החקיקה התורנית אוסרת לחלוטין גרימת כל מפגע תברואתי, על אף השיקול הכלכלי הצר של בעלי עניין להקים בעיר או סמוך לה מפעלים בעייתיים. שלא לדבר על אותם מפעלים פולטי רעלים המזהמים את הסביבה ומסכנים את חיי התושבים. התורה מונעת מכל אישיות פוליטית, בכל רמה שהיא, את ההיתר לעבור על ההלכה מתוך אינטרסים אישיים ושיקולים זרים.

מתוך כך, ברור כי לאיש אין רשות להתיר משיקולים כלכליים שימוש מופרז בחומרי הדברה רעילים, אשר בנוסף להרעלת המזון, הם גם מזהמים את הסביבה ומרעילים את מי התהום. בכלל זה חל איסור הלכתי על ייצור ושיווק מוצרים המכילים חומרים שיש בהם חשש גבוה כי הם מסרטנים. בחומש (דברים ד' טו') נצטוונו: "וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם", ונכלל בזה האיסור התורני לצורך כל דבר שקיים בו חשש סביר לנזק בריאותי. לפיכך, על כל חקלאי מוטלת החובה ההלכתית, ולא רק המצפונית, להעדיף להשתמש בהדברה ידידותית לסביבה. לכל הפחות עליו לברר היטב אצל המבינים בתחום חומרי ההדברה האחרים, מהי הכמות המזערית המותרת בשימוש ללא חשש סכנה.

מאמר זה נכתב מתוך כאב וחרדה כנה לעתיד העולם בו אנו חיים. על האדם המאמין בבורא העולם להאמין גם ביכולת שניתנה לאדם, לבנות להפריח את העולם מחד, או לקלקלו, להורסו ואף להשמידו מאידך. ברור, כפי שעולה מדיני התורה, כי רצון הבורא הוא שנשמור כראוי על בריאותו, על מנת להטיב עמו. לפיכך, עלינו לזכור תמיד כי על כל אחד

מאיתנו מוטלת החובה ההלכתית, ולא רק המוסרית, לצמצם כל מפגע בריאותי וסביבתי. עלינו לחנך ולעודד במידת האפשר את השימוש בכל טכנולוגיה הממעטת פליטת עשן מסוכן וחומרים מזרחיים, להימנע משימוש בתרסיסים הפוגעים בשכבת האוזון, להעדיף שימוש בסוללות נטענות על פני חד פעמיות המזהמות כל כך את העולם ואת מאגרי המים, ובכלל להרגיל את עצמנו ואת הסובבים אותנו להעדיף שימוש בחומרים רב שימושיים, ממוחזרים או אורגניים מתכלים, על פני ניילון ופולסטיק חד פעמיים. כך ביחס לכל מפגעים תברואתיים אחרים, שהרי בדרך כלל ניתן להשתדל ולהתאמץ בכך ללא קושי ומבלי שהדבר יבוא על חשבון עניינים נכבדים אחרים.

אם כולנו ננהג כך, נקבל עולם איכותי ונקי, אשר יהיה בריא ונעים לחיות בו.

הרצאות ומאמרים נוספים של הרב זמיר כהן באתר הידברות: www.hidabroot.org